

פרשת אחרי מות

שדים – מהתורה ועד ימינו

מי הם השעירים?

בפרשתנו התורה מצווה אותנו לא לזבוח לשעירים: "וְלֹא יִזְבְּחוּ עוֹד אֶת זְבַחֵיהֶם לְשֹׁעִירִים אֲשֶׁר הֵם זָנִים אֲחֵרֵיהֶם חֶקֶת עוֹלָם תִּהְיֶה זֹאת לָהֶם לְדֹרֹתָם" (וי, ז). פסוק זה הוא חלק מפרשה הנקראת פרשת "שחוט חוץ" שהיא כוללת מצוות לא תעשה שניתנה לבני ישראל, שעיקרה לא לזבוח בעל חיים הראוי להקרבה מחוץ לעזרה. נראה שהנימוק העיקרי למצווה זו הוא רצון התורה למנוע מבני ישראל לזבוח קורבנות לעבודה זרה. כך מסתבר מהפסוק המובא, כאשר העבודה הזרה המוזכרת היא זביחה לשעירים. מי הם או מה הם השעירים עליהם מדבר הציווי? מדרש ויקרא רבה עונה על השאלה ושופך אור על האיסור וטעמו:

רבי פנחס בשם רבי לוי אמר, משל לבן מלך שגס לבו עליו והיה למד לאכול בשר נבילות וטריפות, אמר המלך זה יהיה תדיר על שולחני ומעצמו הוא נדור, כך לפי שהיו ישראל להוטים אחר עבודת כוכבים במצרים והיו מביאים קרבניהם לשעירים דכתיב "ולא יזבחו עוד את זבחייהם לשעירים", ואין שעירים אלו אלא שדים שנאמר [בשירת האזינו] "ויזבחו לשדים לא אלוה אלהים לא ידעום", ואין שדים אלו אלא שעירים... והיו מקריבין קרבניהם באיסור במה, ופורעניות באות עליהם. אמר הקב"ה, יהיו מקריבין לפני בכל עת קרבנותיהן באוהל מועד והן נפרשים מעבודת כוכבים והם ניצולים.¹

המדרש מלמדנו ששעירים הם שדים. בני ישראל במצרים היו סוגדים לאלילים רבים וביניהם גם לשעירים שלהם הם הקריבו קרבנות. הזביחה לשעירים הביאה עליהם פורענויות, ולכן אמר הקב"ה כדי להרחיקם ולהפרישם מעבודת הכוכבים, יהיו חייבים להביא את כל זבחייהם רק לאוהל מועד וכך הם ינצלו מן הפורענות.

הרמב"ם מרחיב את הרקע לאיסור זה ומסביר את מעשיהם של המאמינים בשעירים-שדים. הוא מזכיר תושבים קדומים של אזור המזרח התיכון שנקראו "צאבה", אשר לדבריו חיו בתקופת משה רבנו ויצאת מצרים. הם היו עובדים לשדים וחושבים "שהם ישובו בצורת העזים ולזה היו קוראים לשדים שעירים".² זאת ועוד, הרמב"ם ממשיך לתאר שתושבים אלו היו אוכלים דם שהוא מזון לשדים כדי להתחבר אליהם, "ובזה תהיה האהבה והאחוה והרעות להם בעבור שאכלו כולם על שולחן אחד ובמושב אחד, ויבואו להם השדים ההם לפי מחשבתם בחלום ויגידו להם העתידות ויועילו להם. אלו כולם דעות שהיו נמשכים אחריהם בזמנים ההם".

¹ "ויקרא רבה", כב, ח.

² מורה נבוכים, חלק ג, פרק מו. יש פרשנים (למשל פירוש "כלי יקר") שקושרים את איסור הזביחה לשעירים לעניין השעיר המשתלח למדבר כחלק מעבודת יום הכיפורים שפרשתנו מצווה עליה. לתורה חשוב שלא נטעה חלילה ונחשוב כי השעיר המשולח למדבר ניתן כקרבן לשעירים-שדים השוכנים במדבר, ולכן מייד לאחר פרוט ציווי עבודת יום הכיפורים המכפרת מזהירה התורה על איסור זביחה לשעירים.

ידועה שיטת הרמב"ם לפיה מצוות רבות נצטוונו כדי שנהיה שונים במעשינו ובעבודת ה' שלנו מהגויים שסביבנו. גם כאן רואה הרמב"ם את כל איסורי אכילת הדם, את המצוות שנעשות בדם שקשורות לעבודת הקורבנות ואף את מצוות כיסוי הדם של הבהמה השחווטה, ככאלו שמטרתם להרחיק את בני ישראל ממעשי המאמינים בשעירים, "וכן מרפאים הדעות הרעות אשר הם חליי הנפש האנושית בהפך אשר בקצה האחר".

קיומם של שדים

להבנתי אין שום הוכחה לכך שהתורה האמינה בקיומם של שדים. ההפך הוא הנכון, כפי שמבוטא בשירת האזינו: "יִזְכְּחוּ לַשָּׁדִים לֹא אֱלֹהִים אֱלֹהִים לֹא יִדְעוּם חֲדָשִׁים מְקֹרֵב בָּאוּ לֹא שְׁעָרוּם אֲבֹתֵיכֶם" (דברים לב, יז). "לא אלוה" – פרושו שאינם אפילו אלילים, ותרגום ירושלמי מתרגם: "לשידיא דלית בהון ממש". כשם שהתורה אוסרת עבודת אלילים וכל עבודה זרה דווקא בגלל שהיא לא מאמינה בהם כלל וכלל, כך מאותם נימוקים בדיוק היא אוסרת על עבודה לשדים שהם יצירי הדמיון של האדם, אך במציאות הם דבר נטול כל ממשות שאינו קיים.³

אולם האם חכמי המשנה והתלמוד האמינו בקיומם של שדים? נראה שהתשובה לכך חיובית. למשל, הגמרא במסכת פסחים⁴ מספרת על דו שיח שניהל רבי חנינא בן דוסא עם שדה בשם אגרת בת מחלת; במסכת מעילה⁵ מסופר על רבי יוחנן בן זכאי שנעזר בשד ששמו בן תמליון כדי לבטל גזירות שגזרה מלכות רומי הרשעה; ושוב במסכת פסחים⁶ מופיעה רשימה של דברים שאסור לעשות בזוגות מחשש שמא יזקו העושים על ידי שדים בין השאר מוזכר שם גם השד אשמדאי.

דוגמאות אלו מראות כי בתקופת חז"ל האמונה בשדים וביכולותיהם היתה מקובלת מאד. עצם הבאת המקורות הללו מראה כי הסביבה החברתית והדתית שבה פעלו החכמים המוזכרים קיבלה את הסיפורים וההנהגות הללו ככאלו שמשקפים מציאות. החוקר מאיר בר אילן מסכם מציאות זו בכותבו "ניכר, אפוא, שבעת העתיקה לא היתה הבחנה בין דת לכשפים (כפי שהם מובנים לאדם המודרני), ואנשי מפתח בתולדות המשנה והתלמוד עסקו בתורה ובמעשי נסים גם יחד.⁷

האם יש בין מפרשי התנ"ך שהאמינו בקיומם של שדים? נראה שהתשובה חיובית. הרמב"ן⁸ מקבל את השעירים-השדים כעובדה ומסביר כי השדים הללו שוכנים במקום נטוש כמו מדבריות. הוא משווה בין תכונות השדים הללו לתכונות של בני אדם, ומסיים באומרו כי לשדים אין שום כח להרע או להיטיב ולכן אין צורך בהם.

לדעת הספורנו⁹ השעירים הם שדים. בני ישראל לא ראו את השדים הללו כאלוהות ממש, אבל הם רצו קשר עם השדים "אבל היו חפצים בחברתם להיות השדים להם משרתים ומסייעים בעסקיהם או שליחותם אל ארץ רחוקה". ממשך ומבאר הספורנו כי בתורה לא מוזכרת בריאה של שדים, אבל חז"ל האמינו בקיומם, קראו

³ גם את הפסוק בספר ישעיהו "וְרָבְצוּ-שָׁם צִיִּים וּמְלֹאוּ בְּתֵיבָתָם אֲחִים וְשָׁכְנוּ שָׁם בְּנוֹת יְעִנָּה וְשִׁעִירִים יִרְקְדוּ-שָׁם" (יג כא) פרשו האבן עזרא ואחרים, כמדבר על כך שרוקדות חיות מדבר הנראות כשעירים למי שמאמין בהם.

⁴ פסחים קיב ע"ב.

⁵ בבלי מעילה יז ע"א

⁶ פסחים קט ע"ב.

⁷ ראה הערה 10

⁸ בפרושו לויקרא יז, ז.

⁹ בפרושו לויקרא יז, ז.

להם מזיקים והזכירו שהם אוכלים ושותים פרים ורבים ומתים ועם כל זה רואים ואינם נראים. המזון המועדף על השדים הוא הדם שאותו הם לא מסוגלים להשיג בכוחות עצמם, ומי שמגיש להם דם יזכה באהדתם ועזרתם. התורה רצתה למנוע את הקרבה בין בני ישראל לשדים, לכן נאסרה עלינו אכילת הדם, ונאסרה גם זביחת קרבנות לשדים, ואלו הם איסורים לדורות.

גישתו של האבן עזרא בפרשתנו נראית מורכבת ונראה שהוא עצמו לא האמין בקיומם:

שעירים הם השדים, ונקראו כן בעבור שישתער [=ייבהל] הגוף הרואה אותם, והקרוב בעבור שיראו אותם המשוגעים כדמות שעירים ... כי כל מי שמבקש אותם ומאמין בהם, הוא זונה מתחת אלהיו שיחשוב כי יש מי שייטיב או ירע חוץ מהשם הנכבד והנורא.

בראש דבריו מסביר האבן עזרא כי השדים הללו נקראים שעירים כי כאשר בני האדם רואים את השדים הללו, גופם נבהל, אבל בהמשך הוא אומר שכל המאמין בהם זונה תחת אלוקיו.

השכל והרוח

התייחסות יפה לנושא מצאנו בדברי הרב אליעזר מלמד:

לכל אדם עולם תודעתי משלו, ובעולם שבו תודעתו שם הוא חי, והכוחות שפועלים באותו עולם משפיעים עליו לטובה ולרעה. זהו שאמרו חכמים: "כל המקפיד – מקפידים עליו, ומי שלא מקפיד – אין מקפידים עליו". כלומר, הנמצא בתודעתו בעולם של רוחות ושדים מסוימים ... מושפע מפעילותם. ומי שאינו נמצא בתודעתו שם, אותם שדים אינם פועלים עליו ... כיום, שכמעט כל ישראל חיים בתודעה של עולמות רוחניים שכלתניים, שאין בהם מקום לשדים ולרוחות, ואף סתרי התורה ועולמות הדמיון העשירים מוסברים בשכל, אין נכון לחשוש לסכנת המזיקים. ורק אותם אנשים שעדיין נותנים להם מקום בתפיסת עולמם, מפני נטייתם או מפני חינוכם, צריכים לחוש להם.

עולמם של הרמב"ם ודעימיה, שהוא עולם שכלתני-פילוסופי, עמד בניגוד מוחלט לעולמות המיסטיים-דמיוניים, וממילא בעולמם לא היה להם מקום, עד שטענו שהם אינם קיימים כלל. אולם רוב חכמי ישראל לא קבלו את דבריהם, כי גם תודעתם של האנשים יוצרת מציאות, ובמיוחד כאשר מדובר באנשים חכמים, ולכן כאשר התודעה האנושית פירשה כוחות רוחניים מסוימים כשדים ורוחות, כך הם הופיעו בעולם ... אבל גם הם יסכימו שכאשר כלל הציבור אינו חי בתודעת סכנות אלו, אין לעורר לכך.¹⁰

אם כן, הרב מלמד מצליח לגשר על הפער בין תפיסת עולמנו היום לתפיסת עולמם של חז"ל תוך הבעת הערכה וכבוד לדברי חז"ל מחד ועם זאת התייחסות לעולמנו השכלתני שאינו מקבל אמונה בשדים ורוחות.

¹⁰ פניני הלכה, כשרות, לו, ו-ד.